

”PIDETÄÄNKÖ JO SE TUNNETUOKIO?”

Tunnetyöskentelyä taidelähtöisin menetelmin lastensuojelulaitoksessa

Ammattikorkeakoulututkinnon opinnäytetyö

Lahdensivu, sosiaalialan koulutus

Syksy, 2017

Rebekka Jääskeläinen

Sosiaalialan koulutusohjelma
Lahdensivu

Tekijä	Rebekka Jääskeläinen	Vuosi 2017
Työn nimi	”Pidetäänkö jo se tunnetuokio?” – Tunnetyöskentelyä taidelähtöisin menetelmin lastensuojelulaitoksessa	
Työn ohjaaja	Päivi Veikkola	

TIIVISTELMÄ

Opinnäytetyön tarkoituksena oli tarkastella kokemuksia taidelähtöisten menetelmien käytöstä tunnetyöskentelyssä lastenkodissa. Opinnäytetyössä selvitettiin tutkimuksessa toteutettavien tunnetyöskentelytuokioiden hyötyä sekä pohdittiin, miten taidelähtöisiä menetelmiä voidaan käyttää tunnetyöskentelyn tukena, ja kuinka näitä menetelmiä voidaan soveltaa varhaiskasvatusikäisille lapsille. Tutkimus toteutettiin yksityisessä lastensuojelulaitoksessa. Yksityisyyden suojaamiseksi laitoksen nimeä tai paikkakuntaa ei mainita.

Opinnäytetyössä käytettiin laadullista tutkimusmenetelmää, ja aineisto kerättiin havainnoinnin sekä avointen haastatteluiden avulla. Havainnointiin osallistui tutkimuksen toteuttajan lisäksi lastenkodin työntekijöitä, jotka osallistuivat myös haastatteluihin. Osana tutkimusta järjestettiin neljä tunnetyöskentelytuokiota, joissa syvennyttiin tunnetyöskentelyyn taidelähtöisin menetelmin. Tunnetyöskentelytuokioihin osallistui neljä alakouluikäistä lastensuojelulaitoksen asukasta. Tunnetyöskentelytuokioista koottiin jokaiselle tutkimukseen osallistuvalla lapsella muistoksi tunnetyöskentelykansio.

Tutkimuksen tuloksista selviää, että tunnetyöskentelytuokioista oli hyötyä siihen osallistuneille lapsille. Tunnetyöskentely vahvistaa lapsen tunnetaitoja ja auttaa häntä tunnistamaan omia tunteitaan paremmin. Tunnetyöskentelyn tukena voidaan käyttää erilaisia taidelähtöisiä menetelmiä soveltaen niitä kohderyhmän mielenkiinnon, tunnetaitojen, iän ja kehityksen mukaisesti.

Avainsanat Tunnetaidot, tunnekasvatus, sijaishuolto, varhaiskasvatus, taidelähtöiset menetelmät

Sivut 30 sivua

Degree Programme in Social Services
Lahdensivu

Author	Rebekka Jääskeläinen	Year 2017
Subject	"Should we have the feeling session already?"- Emotion working by arts-based methods at a child welfare institution	
Supervisor	Päivi Veikkola	

ABSTRACT

The purpose of the thesis was to examine experiences of using art-based methods when working with emotions at a children's home. The thesis process included implementing four emotion work sessions and assessing the benefits of these sessions. It also considered how art-based methods can be used to support emotion work, and how these methods can be applied to working with under school-aged children. The study was carried out in a private child welfare institution. To protect privacy, the name or the locality of the institution is not mentioned.

A qualitative research method was used in the thesis and the material was collected through observation and unstructured interviews. In addition to the author, the observation was conducted by the employees of the children's home, who also participated in the interviews. As part of the thesis process, four sessions were organized, in which emotional work was approached by art-oriented methods. Four elementary school aged children who live in the child welfare institution participated in the study. For each child participating in the study, an emotional work folder was collected as a memory.

The results of the study show that the emotion work sessions were beneficial for the children involved. Emotion work enhances the children's emotional skills and helps them to recognize their own feelings better. To support the emotion work, various art-based methods can be used, applying them according to the interest, feelings, age and phase of development of the target group.

Keywords emotional skills, emotional education, foster care, early childhood education and care, arts-based methods

Pages 30 pages

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	1
2	LASTENSUOJELULAITOS.....	2
2.1	Lastenkoti kasvuympäristönä.....	2
2.2	Lastenkodin arki ja arjen haasteet	4
2.3	Varhaiskasvatus lastensuojelulaitoksessa.....	5
3	TUNNETAIDOT	6
3.1	Tunne-elämän kehitys.....	7
3.2	Kiintymyssuhteet ja sen häiriöt.....	8
3.3	Tunnekasvatus ja tunneyöskentely lastenkodissa.....	10
4	TAIDELÄHTÖISET MENETELMÄT.....	12
4.1	Taidelähtöiset menetelmät tunnekasvatuksessa	12
4.2	Kuvataidekasvatus.....	13
5	AIEMMAT TUTKIMUKSET.....	14
6	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	15
6.1	Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset	15
6.2	Laadullinen tutkimus ja aineistonkeruu.....	16
6.2.1	Havainnointi	16
6.2.2	Haastattelu	17
6.3	Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus	17
6.4	Käytännön toteutus.....	18
6.4.1	Perustunteet tutuiksi! -tuokio	19
6.4.2	Ollaan hyviä kavereita toisillemme	19
6.4.3	Vahvuuskortit	20
6.4.4	Tällainen minä olen!	21
7	JOHTOPÄÄTÖKSET	22
8	POHDINTA.....	25
	LÄHTEET	27

1 JOHDANTO

Lastensuojelulaitokseen sijoitetut lapset ovat kokeneet elämänsä aikana paljon pettymyksiä ja tunteita, joita eivät ole osanneet tai pystyneet käsittelemään. Lasten kasvatuksessa on tärkeää, että heitä tuetaan omien tunteidensa tunnistamisessa ja jäsentämisessä. Lasten tunnetaitojen tukeminen perustuu tunteiden tunnistamiseen, nimeämiseen ja hyväksytyn ilmaisutavan opettamiseen lapselle. Vanhempien ja kasvattajien on luotava turvallinen ilmapiiri ja luottamuksellinen vuorovaikutussuhde, jotta lapsi kykenee ilmaisemaan ja säätelemään tunteitaan oikealla tavalla. (Haapsalo & Kirkkopelto 2013, 1.)

Isokorven (2004, 9-12) mukaan tunnettyö tarkoittaa tunnepaineiden tunnistamista ja toimiviin ratkaisukeinoihin keskittymistä. Tunnetyön laiminlyönti ja riittämättömyys voivat johtaa vaikeuksiin ihmissuhteissa, sillä ilman tunnettyötä ihminen saattaa ajautua tunneväsmykseen. Mitä enemmän tunteiden kanssa kuitenkin työskennellään itsenäisesti ja muiden kanssa vuorovaikutuksessa, sitä helpommaksi työskentely niiden kanssa tulee. (Isokorpi 2004, 9-12.)

Lastensuojelulaitoksissa arki voi olla usein hyvinkin kiireistä ja tunnettyöskentelylle ei jää aikaa, eikä paikkaa. Harjoitteluni aikana huomasin, kuinka paljon tunnettyöskentelyä kuitenkin tarvitaan arjessa, ja kuinka suuri hyöty siitä oli, kun sitä ehti joskus tekemään. Harjoittelussani havaitsin, että lapsilla oli vaikeuksia ilmaista tunteitaan sanallisesti.

Opinnäytetyöni tarkoituksena on tarkastella kokemuksia taidelähtöisten menetelmien käytöstä tunnettyöskentelyssä lastenkodissa. Opinnäytetyössä selvitetään tutkimuksessa toteutettavien tunnettyöskentelytuokioiden hyötyä sekä pohditaan, miten taidelähtöisiä menetelmiä voidaan käyttää tunnettyöskentelyn tukena ja kuinka näitä menetelmiä voidaan soveltaa varhaiskasvatusikäisille lapsille.

Valitsin taidelähtöiset menetelmät osaksi tutkimustani, sillä ne ohittavat kognitiivisen tason ja tunneaurioitunutkin lapsi kykenee luovien menetelmien avulla työstämään tunteitaan. Opinnäytetyössäni olen suuntautunut varhaiskasvatukseen ja tämän vuoksi keskityn opinnäytetyössäni tarkastelemaan varhaiskasvatusikäisten lasten tunnetaitotyöskentelyä. Valitsin varhaiskasvatusikäiset lapset, sillä mitä varhaisemmassa vaiheessa keskitytään lasten tunnetaitoihin, sitä enemmän siitä on hyötyä jatkossa. Lapset, joita opetetaan tunnistamaan, ilmaisemaan ja ennen kaikkea selviytymään rakentavasti vahvoista tunteistaan, oppivat hyödyllisiä taitoja elämää varten (Davies 2003).

Tällä hetkellä lastensuojelulaitoksessa, johon teen tutkimukseni, ei ole varhaiskasvatusikäisiä lapsia. Teorian lisäksi keskityn tutkimusvaiheessani siihen, kuinka tunnettyöskentelytuokioita voi soveltaa varhaiskasvatusikäisille lapsille. Tutkimuskohteena on lastensuojelulaitoksen lapset. Yksityisyyden suojaamiseksi en mainitse tutkimuksessani paikkakuntaa enkä laitosta. Tutkimus toteutetaan neljän toimintatuokion avulla, joiden aikana havainnoin ja tarkastelen tunnettyöskentelyn hyötyä. Toimintatuokioiden lisäksi haastattelen työntekijöitä. Haastatteluilla toivon saavani lisää tietoa lasten tunnetaidoista ja tutkimukseni aikana toteutettavan tunnettyöskentelyn mahdollisesta hyödystä.

2 LASTENSUOJELULAITOS

Toteutan tutkimukseni yksityisessä lastensuojelulaitoksessa. Kyseinen laitos on seitsemän paikkainen lastenkoti, jossa kaikki lapset ovat huostaanotettuja ja uudelleen sijoitettuja. Opinnäytetyössäni tutkin lastensuojelulaitoksessa asuvien lasten tunnettyöskentelytaitoja, joten on tärkeää ymmärtää, millainen ympäristö lastensuojelulaitos on. Jotta lastensuojelulaitoksen toiminta selkeytyisi paremmin, olen valinnut käsitteiksi lastenkoti kasvuympäristönä sekä lastenkodin arki ja sen haasteet. Lisäksi olen valinnut alaotsikoksi varhaiskasvatus lastensuojelulaitoksessa, sillä tutkimukseni sijoittuu varhaiskasvatuksen kentälle.

Luvun 2.2 Lastenkodin arki ja arjen haasteet teoriaosuuksissa keskityn erityisesti lastensuojelulaitokseen, johon teen tutkimukseni. Käytän pääosin lähteinä lastenkodin johtajan ja työntekijöiden haastatteluja, sillä lastensuojelualan ammattilaisina heillä on vankkaa osaamista ja tietoa, joka on oleellista opinnäytetyöni tutkimuksen kannalta. Harjoitteluni aikana olen päässyt tutustumaan kyseiseen lastensuojelulaitokseen, joten pohjaan teoriaa myös havaintojeni pohjalta.

2.1 Lastenkoti kasvuympäristönä

Lastensuojelulaitokseen sijoitetut lapset ovat huostaanotettuja ja uudelleen sijoitettuja. Lastensuojelulaki velvoittaa, että lapsi on otettava huostaan, mikäli puutteet lapsen huolenpidossa uhkaavat vaarantaa lapsen kehitystä tai terveyttä (Kalland 2004, 119). Lapsen sijaishuolto tarkoittaa huostaanotetun lapsen kasvatuksen ja hoidon järjestämistä kodin ulkopuolelle kuten esimerkiksi lastensuojelulaitokseen, koulukotiin tai ammatilliseen perhekotiin. Sijaishuoltopaikan valinnassa on otettava huomioon lapsen yksilölliset tarpeet, sekä kielellinen, kulttuurinen ja uskonnollinen tausta. (Känkänen & Laaksonen 2006, 202-203.)

Lapsen kasvatuksessa ja kasvuolojen järjestämisessä on noudatettava sitä, mitä laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) säädetään. Laitoksessa annetun huollon sisältö määräytyy lapsenhuoltolain nojalla (Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983). Lastensuojelulaki (1§) velvoittaa, että lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapselle tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi hänen tarpeidensa ja toiveidensa mukaisesti. Huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet, erityisesti lapsen ja hänen vanhempiensa välillä. Lapselle tulee turvata laadukas hoito ja kasvatusta, sekä tarpeellinen valvonta ja huolenpito suhteutettuna lapsen ikään ja kehitystasoon. Lapselle on pyrittävä antamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö, sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus. Lasta tulee kasvattaa siten, että hän saa osakseen ymmärrystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti, eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä, sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää parhaalla mahdollisella tavalla.

Sijaishuollolle ominaista on luoda lapselle tavallinen arki ja siihen liittyen tarpeellinen huolenpito, hoito ja kasvatusta lapsuudesta jopa nuoruuteen ja siitä aikuisuuteen. Sijaishuollon toiminnan on kohdistuttava arjen mahdollistamisen lisäksi myös sosiaalisten suhteiden rakentumiseen ja ylläpitämiseen. Niin sanotun tavallisen arjen fyysisenä ympäristönä pidetään kodinomaista laitosta, joka mahdollistaa lapselle tavanomaiset arjen toiminnot. (Pöhö 2004, 206-207).

Lapsen tai nuoren kasvattamista lastensuojelulaitoksessa määrittää asiakassuunnitelma. Jokaiselle lapselle tehty asiakassuunnitelma sisältää kasvatukselliset tavoitteet. Asiakassuunnitelmaa toteutetaan käytännössä ja se tarkistetaan vähintään kerran vuodessa. Asiakassuunnitelman laativat sosiaalityöntekijä, lastenkodin henkilökunnan edustaja, lapsi sekä hänen huoltajansa. (Saastamoinen 2010, 81-82.)

Asiakassuunnitelma sisältää sijaishuollon tarkoituksen ja tavoitteet, erityisen tuen ja avun järjestämisen lapselle ja hänen vanhemmilleen, yhteydenpidon läheisiin, käyttövarat ja lapsen edun mukaisen tavoitteen perheen yhdistämisestä. (Lastensuojelulaki 30 § 2.) Asiakassuunnitelmaa voidaan tarvittaessa täydentää hoito- ja kasvatussuunnitelmalla, joka konkretisoi asiakassuunnitelmaan kirjatut tavoitteet arkipäivän tavoitteiksi (Lastensuojelulaki 30 § 3).

Lastenkoti kasvuympäristönä tarjoaa lapselle mahdollisuuden elää tavallista lapselle tarkoitettua elämää. Lastenkoti tarjoaa turvallisen ilmapiirin, luotettavat kasvattajat sekä vakaan kasvuympäristön. Lastenkoti on yhteisö, johon sijoitettu lapsi voi kuulua. Muita yhteisön jäseniä ovat muut sijoitetut lapset sekä lastenkodin henkilöstö. (Molin 2017.)

2.2 Lastenkodin arki ja arjen haasteet

Lastenkodeissa arjesta pyritään luomaan mahdollisimman kodinomaista, turvallista ja kuntouttavaa. Tavallisen arjen lisäksi eri laitoksilla on luonnollisesti omia erityisalueitaan, erityisen kiinnostuksen kohteita ja osaamisen alueita. Näitä voivat olla esimerkiksi liikunta, taide- ja kulttuurilähtöisyys, sekä yhteisöllisyys. (Molin 2017)

Usein huostaanotetut ja sijoitetut lapset ovat joutuneet kokemaan elämässään henkistä ja fyysistä laiminlyöntiä. Monilla on voinut olla surkeat asuinolot, epävakaat perhesuhteet tai jollain muulla tavoin turvattomat olot. On tärkeää lapsen kannalta, että hän saa korvaavia ja mahdollisesti myös korjaavia kokemuksia. Korjaavia kokemuksia voivat olla esimerkiksi tunnetyöskentely ja aikuisen kanssa yhteinen tekeminen. Tärkeää lapsen kannalta on elämyksien luominen materiaalin sijaan. Toiminnallisuuden kautta voidaan päästä usein käsiksi myös tunne-elämän ongelmiin. Lastenkodissa pyritäänkin luomaan uusia ja turvallisia kokemuksia luotettavan aikuisen kanssa. (Molin 2017).

Omaohjaajuus on tärkeää, sillä sijoitettu lapsi voi kiintyä turvallisesti edes yhteen aikuiseen ja luottaa siihen, että tämä aikuinen vastaa hänen tarpeisiinsa. Omaohjaaja hoitaa oman ohjattavan lapsensa arkisia asioita, kuten palaverit ja lapsen asiakassuunnitelmat. Omaohjaaja viettää myös säännöllisesti lapsen kanssa omaohjaajailtoja, joissa heillä on mahdollisuus tehdä jotain, mikä on lapselle mieluista. Iloisen kokemuksen lisäksi omaohjaajaillat lähentävät ohjaajaa ja lasta, sekä syventävät heidän suhdettaan. Omaohjaajuudessa on myös omat haasteensa. Toisinaan lapsi saattaa ihailia omaohjaajaansa, kun taas toisinaan omaohjaaja mielletään hoitopaikan tyhmimmäksi ihmiseksi. Kysymyksessä on transferenssi, ilmiö, jossa uuteen ihmissuhteeseen siirtyy aiemmista suhteista peräisin olevia tunteita. Ilmiö voi nostaa esille aiemmin koetut pettymykset ja laiminlyönnit. Ilmiön ymmärtäminen on välttämätöntä omaohjaajalle, jotta hän osaa käsitellä lapsen kanssa esiin nousseita tuntemuksia. (Sinkkonen 2015, 241-244.)

Lastenkodissa arjen rutiinit pyritään pitämään mahdollisimman säännöllisinä, sillä se lisää lapsen jaksamista ja vahvistaa hänen itsetuntoaan. Arkirutiineihin kuuluvat ruokailuajat, koulu ja harrastukset, vapaa-aika sekä kotiintulo- ja nukkumaanmenoajat. Turvalliset ja toistuvat toiminnot lisäävät arjen hallinnan tuntua (Säynjäkangas 2017). Kyrönlampi-Kylmäsen (2010, 20-21.) mukaan arki, josta puuttuu säännönmukaisuus ja rutiinit, on kaoottista ja ennakoimatonta. Lapsen tasapainoisen kehityksen kannalta ajeltava arjen rytmi on riski. Kaoottinen arki voi lisätä lapsen ongelmakäyttäytymistä ja vaikuttaa lapsen terveydentilaan.

Lastenkodin arjen pyörittäminen on usein myös haasteellista työntekijöille. Muuttuvat tekijät, kuten esimerkiksi lapsen ”huono” päivä, voivat vaikuttaa päivän kulkuun. Haasteellista arjen pyörittämisestä tekee se,

että jokainen lapsi vaatii oman huomionsa, eikä työntekijöillä ole välttämättä aina aikaa jakaa ylimääräistä huomiota arjen pyörittämisen lomassa. (Liikanen 2017.) Vähintään puolella sijoitettavista lapsilla on monimuotoisia mielenterveyden ongelmia, kuten esimerkiksi masentuneisuutta, itse-tunto-ongelmia ja käytöshäiriön merkkejä kuten valehtelua, varastelua ja ilkivaltaa. Monet lapsen oireet ovat seurausta sopeutumisyrittämisestä poikkeavaan kasvuympäristöön. (Sinkkonen 2015, 150-152.)

Joskus lapsilla saattaa nousta traumoja tai tunteita pintaan ja silloin onkin tärkeää, että työntekijä huomaa tilanteen ja järjestää aikaa keskustella lapsen kanssa, sekä auttaa häntä jäsentämään hänen selittämättömiä tunteitaan. Sinkkonen (2015, 242) mukaan haasteena näissä tilanteissa voi olla luonnollinen tapaus, jossa työntekijän kokemus ei riitäkään lapsen auttamiseen. Tällöin on tärkeää, että työntekijät voivat työryhmässä yhdessä pohtia mikä on lapsen kannalta paras tapa toimia tilanteessa.

Erytisen haastavaa työntekijöiden mielestä ovat ne ääriolosuhteet, joissa lapsi saattaa omasta selittämättömästä pahasta olostaan johtuen aiheuttaa tilanteen, joka voi johtaa jopa kiinnipitoon. Kiinnipitotilanteet ovat aina haastavia ja vaativat useamman työntekijän huomion. Väkivaltatilanteet sijaishuoltoyksikössä vaikuttavat myös muihin paikalla oleviin lapsiin ja onkin tärkeää, että työntekijä ottaa huomioon myös muiden lasten tunteukset. (Molin & Liikanen 2017.) Sinkkonen (2015, 160-162.) mukaan jotkut vaikeasti traumatisoituneet lapset ovat psyykkisesti äärimmäisen haavoittuvia. Pienikin ärsyke voi saada aikaan kohtuuttoman voimakkaan tunne-reaktion.

2.3 Varhaiskasvatus lastensuojelulaitoksessa

Varhaiskasvatus on lapsen suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatusta, opetuksen ja hoidon muodostama kokonaisuus, jonka erityispainona on pedagogiikka. Varhaiskasvatuksen tavoitteena on tukea lasta tämän kasvussa, kehityksessä ja oppimisessa, sekä edistää lapsen hyvinvointia. (Opetushallitus 2016,14). Varhaiskasvatusta ohjaa Suomessa varhaiskasvatustalaki, jonka pohjalta on tehty valtakunnallinen varhaiskasvatussuunnitelma. Tämän suunnitelman tarkoituksena on edistää yhdenvertaista toteuttamista koko Suomessa. (PhL 2015/580 9§). Varhaiskasvatusta voidaan järjestää päiväkodissa, perhepäivähoidossa tai muuna varhaiskasvatuksena kuten esimerkiksi kerho- ja leikkitoimintana (Opetushallitus 2016).

Varhaiskasvatus on kasvatuksellista toimintaa, jonka tavoitteena on siirtää tärkeitä arvoja, kulttuuriperintöä sekä tapoja seuraaville sukupolville. Kasvatuksen tehtävänä on ohjata lasten identiteetin muotoutumista ja tukea heidän kehitystään. Varhaiskasvatuksen opetuksen tarkoituksena on edistää lasten oppimista ja innostaa sekä motivoida heitä opettelemaan uusia asioita. Opetuksessa on otettava huomioon lasten taidot sekä vahvuudet.

Hoito varhaiskasvatusikäisille on perustarpeista huolehtimista ja tunnepohjaista välittämistä. Tavoitteena on luoda vastavuoroinen ja kunnioitettava vuorovaikutussuhde. (Opetushallitus 2016.)

Lastensuojelulaitoksiin voi olla sijoitettuna myös varhaiskasvatusikäisiä lapsia. Henkilökunnan ollessa paikalla ympärivuorokautisesti, ei lapsia viedä päivähoidon. Tällöin henkilökunnan vastuulle jää lapsen varhaiskasvatus. Usein lapsi saatetaan viedä pari kertaa viikossa esimerkiksi seurakunnan järjestämään kerhoon, jossa hän pääsee leikkimään muiden lasten kanssa.

Sijoitetulla lapsella on yleensä taustalla hylkäämiskokemuksia ja vaikeuksia kiintyä. Lapsen kannalta on tärkeää, että hän voi kiintyä lastensuojelulaitoksen työntekijöihin. Päivisin vanhempien lasten ollessa koulussa, on työntekijällä varhaiskasvatusikäisille lapsille enemmän aikaa ja hän voi keskittyä turvallisen kiintymyssuhteen luomiseen. (Liikanen 2017.)

Kasvatus lastensuojelulaitoksessa on tavoitteellista ja suunnitelmallista. Siihen kuuluu myös varhaiskasvatusikäisten lasten kasvattaminen. Työntekijöiden vastuulla onkin tukea lasta tämän kehityksessä, kasvussa ja oppimisessa. Lastensuojelulaitoksessa tehdäänkin paljon samoja asioita kuin päiväkodeissa; maalataan, askarrellaan, harjoitellaan kognitiivisia taitoja sekä keskitytään sosiaalisten taitojen kehittymiseen (Säynjäkangas 2016).

Kasvatuksessa on kyse kasvavan lapsen ja hänen kasvatustehtävästään vastaavan aikuisen välisestä valtasuhteesta. Lapset eivät ole tässä valtasuhteessa ainoastaan passiivisena osapuolena, vaan he ovat aktiivisia toimijoita, jotka hakevat myös valtaa tässä suhteessa. Lapset elävät ottaen vastaan vaikutteita fyysisestä, sosiaalisesta ja kulttuurisesta ympäristöstään samalla vaikuttaen omalla toiminnallaan siihen. (Turja 2016, 42-43.)

Varhaiskasvatuksessa tärkeää on, että kaikki työtavat tukevat lapsen oppimista sekä kehitystä. Jokaisella henkilöstön jäsenellä on oma tapansa toimia ja olla vuorovaikutuksessa. Tämä välittyy mallina lapsille, jotka omaksuvat yhteisön arvoja, asenteita ja tapoja. Onkin tärkeää, että henkilö tiedostaa nämä tekijät, sillä yhteisön kaikki jäsenet vaikuttavat sen toimintakulttuuriin. (Opetushallitus 2016.)

3 TUNNETAIDOT

Ihmisen tunne-elämän kehitys lähtee varhaisesta vuorovaikutuksesta lapsen ja vanhemman välillä. Pieni lapsi oppii, kuinka tunteita kuuluu ilmaista ja mitkä tunteet ovat hyviä ja mitkä pahoja. Tunnekokemukset lapsuudessa vaikuttavat lapsen aivojen tunneratojen muotoutumiseen ja toimintaan. Näiden emotionaalisten kokemusten pohjalta myös tapahtuu lapsen persoonallisuuden muokkautuminen. (Jalovaara 2005, 19.) Huostaanoton

ja sijoituksen tavoitteena on tarjota lapselle mahdollisuus luoda turvallisempi kiintymyssuhde, kuin mihin hänellä on aiemmin ollut mahdollisuuksia (Sinkkonen & Lehto-Salo 2016, 763).

Tarkastelen opinnäytetyössäni tunneyöskentelyn hyötyä. Tutkimukseni kannalta oleellista on ymmärtää lapsen tunne-elämän sekä kiintymyssuhteen kehitystä. Tässä luvussa käsittelen edellä mainittujen käsitteiden lisäksi tunnekasvatusta sekä tunneyöskentelyä lastenkodissa, jotta ymmärtäisin niiden merkitystä ja tavoitteellisuutta paremmin tutkimukseni kannalta. Tämän luvun teoriaosuus keskittyy pääosin varhaiskasvatukseen lapsiin, sekä lastensuojelulaitokseen, johon olen tehnyt tutkimukseni.

3.1 Tunne-elämän kehitys

Tunne-elämä koostuu tavoista kokea ja reagoida tunteisiin sekä opituista tavoista toimia erilaisten tunteiden kanssa. Tunne-elämä kehittyy tunteiden ja niiden kokemusten kautta, joita lapsi saa omissa tunnetilanteissaan. Vaikka jokainen lapsi kehittyy omassa tahdissaan, ovat tietyt kehityksen vaiheet yhtenäisiä. (Jääskinen 2017, 74.)

Pienellä lapsella kokemukset ja tunteet perustuvat perustarpeiden tyydyttämiseen. Vauva ilmaisee tunteensa liikehtimällä ja äännelemällä. Ensimmäisiä tunteita, joita vauvalla voi esiintyä ovat mielihyvä ja mielihyvä. (Kemppinen 2000, 2-3.) Noin kahden kuukauden ikäisenä lapsella alkaa symbioosivaihe äidin kanssa. Vauva tuntee, että hänen äitinsä on olemassa häntä varten ja tyydyttämässä hänen tarpeensa. (Jalovaara 2005, 16.)

Pienellä lapsella on luontainen empatiakyky, mutta sen kasvu vaatii tukeamista ja oikeaa hoitoa, joka auttaa lasta perusturvallisuuden tunteen luomisessa. Alle kolmivuotiaalle lapselle on tyypillistä, että hän ajattelee olevansa kaiken keskipiste. Tämä ajattelutapa muuttuu vähitellen lapsen kasvaessa aiheuttaen pettymyksen tunteen. Pettymykset voivat vaikuttaa tunne-elämän kehitykseen ja hoitosuhteeseen negatiivisella tavalla. Varhaiset, miellyttävät kokemukset, taas vaikuttavat näihin positiivisella tavalla. (Kemppinen 2000, 130.)

Mahler on jakanut alle kolmivuotiaan persoonallisuuden kehityksen kolmeen eri vaiheeseen: normaaliin autismiin, symbioosivaiheeseen ja separaatio-individuaatio vaiheeseen. Normaalisessa autismivaiheessa lapsella on tarkkailuun perustuva vuorovaikutussuhde hoitajaansa. Tällöin lapsella ei ole vielä muodostunut kiintymyssuhdetta hoitajaansa, vaan hoitaja toimii pääosin vauvan tarpeiden tyydyttäjänä. Symbioosivaiheessa lapsi turvautuu hoitajaansa kohdatessaan haastavia tilanteita. Separatiovaiheessa lapsi alkaa ottaa etäisyyttä hoitajastaan. Lapsi tarvitsee kuitenkin tukea, kannustusta ja positiivista palautetta saadakseen vahvan itsetunnon. (Kemppinen 2000, 132.)

Kolmesta kuuteen ikävuoteen lapsella on oidipaalin vaihe. Se on vaihe, jossa lapsen kiintymys kohdistuu vastakkaista sukupuolta olevaan vanhempaan. Oidipaalisen tilanteen vaihe auttaa lasta omaksumaan omaa sukupuolista identiteettiään. Kun ristiriita on ratkaistu, voi lapsi omaksua vanhempiensa arvot. Tämä luo pohjan yliminän kehittymiselle. (Kemppinen 2000, 138.)

Tunne-elämän kehityksen herkkyysvaiheet ajoittuvat varhaislapsuuteen, sen jälkeen murrosikään ja identiteettikriisiin. Herkkyysvaiheiden aikana lapsi tai nuori on todella herkkä tunnekasvatukselle. Lapsen tunne-elämä kehittyy parhaiten, kun hänen annetaan ilmaista tunteitaan vapaasti ja turvallisesti. Tunne-elämän kehityksen kannalta on tärkeää myös, että lapsi saa kehittyä omaa luonnollista tahtiaan. (Kemppinen 2000, 3.)

Lapsen tunne-elämä kehittyy parhaiten, jos hän saa ilmaista itseään vapaasti aikuisen toimiessa tunteiden säätelyssä turvallisena mallina ja opastajana. Turvalliset varhaiset tunnekokemukset vahvistavat tunne-elämän myönteistä kehitystä ja voivat pienentää kielteisten kokemusten vaikutusta myöhemmin lapsen elämässä (Jääskinen 2017, 77-79).

Lapsuudessa ja nuoruudessa muodostuu itsetunto. Itsetunto opitaan vuorovaikutuksessa muiden kanssa ja se määrää ihmisen toimintaa aikuisuudessaakin. Hyvän perustan itsetunnon kehittymiselle saanut lapsi oppii ilmaisemaan tunteitaan ja toimimaan erilaisten ihmisten kanssa. Omanarvontunto ja positiivinen minäkuva ovat yhteydessä lapsen ystävyyssuhteisiin ja niiden säilymiseen. Ihmisten välinen positiivinen vuorovaikutus kehittää hyvää minäkuva. (Isokorpi 2004, 132-133.)

Jotta lapselle kehittyisi empatiakykyä hän tarvitsee avukseen mielikuvitusta. Mielikuvituksen kehittymisen tukemiseksi aikuisen tulee lukea lapselle satuja ja kertomuksia. Vihan ja surun kohtaaminen on myös lapselle tärkeää, sillä hän oppii puhumaan tunteistaan ja hyväksymään elämän realiteetit. Tunteiden nimeämisen avulla lapsi oppii tunnistamaan tunteitaan parhaiten. Tämä luo turvallisen perustan tunne-elämän kehittymiselle. (Kemppinen 2000, 139.)

3.2 Kiintymyssuhteet ja sen häiriöt

Tärkein ja ensimmäinen tunnetaito, joka vastasyntyneellä lapsella esiintyy, on kiintymyksen tarve. Siinä on kysymys lapsen sisäisen turvallisuudentunteen syntymisestä. Lapsi tarvitsee aikuisen kiintymystä ja mahdollisuutta itse kiintyä läsnä olevaan aikuiseen. (Isokorpi 2004, 132-133.) Raaskan ja Sinkkosen (2016, 233) mukaan kiintymyssuhdehäiriötä tavataan enimmäkseen sijoitetuilla lapsilla.

Varhaiset myönteiset hoivakokemukset mahdollistavat lapselle kyvyn tuntea iloa, onnea ja riemua. Traumaattiset kokemukset puolestaan vahingoittavat lapsen kehitystä ja altistavat tämän myöhemmille ongelmille, kuten käyttäytymishäiriöille ja psyykkisille ongelmille. (Kalland 2004, 119).

Kiintymyssuhdehäiriössä voidaan erottaa lapsuuden kiintymyssuhteiden reaktiivinen häiriö, sekä kiintymyssuhteiden estottomuus. Kiintymyssuhteiden reaktiivinen häiriö alkaa ennen kuin lapsi täyttää viisi vuotta. Tyypillisiä piirteitä häiriölle ovat sosiaalisen vastavuoroisuuden vaikeutuminen sekä tunnesäätelyn häiriö. Nämä voivat ilmentyä ristiriitaisina reaktioina sosiaalisissa tilanteissa sekä välinpitämättömyytenä, aggressiivisuutena ja pelokkuutena. Häiriö voi syntyä riittämättömän hoivan ja huolenpidon seurauksena. (Raaska & Sinkkonen 2016, 233).

John Bowlbyn kiintymyssuhdeteoriassa korostetaan varhaisten hoivakokemusten merkitystä, sekä korvaavien ja korjaavien kokemusten merkitystä. Kallandin (2004, 136-137) mukaan ihmisen elämänkaaren aikana on monia mahdollisuuksia korjaaviin kokemuksiin. Onkin tärkeää, että lapsen sijoituksessa mietitään ympäristöä ja sen merkitystä lapsen kehitykselle. Myös lapsen sijoituksen pysyvyyteen on hyvä kiinnittää huomiota, sillä lapsen kehitys vaurioituu joka kerta kun uudelleen sijoitus tapahtuu. (Kalland 2004, 137).

Mikäli lapsella on ollut lapsuudessa paljon hylkäämiskokemuksia, voi hän olla vaikeasti lähestyttävä, etäinen ja tasapainoton. Kiintymyssuhde voi häiriintyä fyysisen tai psyykkisen pahoinpitelyn sekä pitkäkestoisen hoidon laiminlyönnin seurauksesta. (Kemppinen 2000, 57).

Sosio-emotionaaliset eli tunne-elämän häiriötilat voivat esiintyä persoonallisuuden skitsoidisuutena, neuroottisina tiloina, väkivaltaisuuksina, arkuutena tai pelokkuutena lapsella. (Kemppinen 2000, 39). Kiintymyssuhdehäiriön hoidossa tärkeintä on tarjota lapselle turvallinen ja emotionaalisesti saatavilla oleva hoitaja. Hoidossa on kiinnitettävä erityishuomiota lapsen ja hoivaajan vuorovaikutussuhteiden tukemiseen (Raaska & Sinkkonen 2016, 233).

Ainsworth kehitti 1960-luvulla vierastilannetutkimuksen, jonka mukaan kiintymyssuhde on luokiteltu kolmeen kiintymysmallin luokkaan, joita ovat turvallinen kiintymys, turvaton-välittelevä kiintymys ja turvaton-ristiriitainen kiintymys. Turvallisessa kiintymyksessä vanhempi kykenee vastaanottamaan lapsen kaottista tunneilmaisua ja vastaamaan tähän rauhallisuudella ja kytkemään hädän tilalle turvallisuuden tunteen. Vanhemman ja kasvattajan on oltava lapselle turvasatama, kun lapsi tarvitsee lohtua. Turvallisesti kiintynyt lapsi kommunikoi tunteitaan avoimesti sekä vanhemmalle että hoitajalleen. (Kanninen & Sigfrids 2012, 32-34).

Turvaton-välttelevä kiintymys voi näkyä lapsessa ulospäinsuuntautuneisuutena, mutta toisaalta lapsi voi sisäisesti kokea turvattomuutta. Toisaalta lapsi saattaa mukauttaa oman toimintansa aikuisen mielenliikkeen mukaisesti. Tällöin lapsella on myös kehityksellisesti riski jäädä etäiseksi omista tuntemuksistaan jopa kehon tasolla. Mikäli lapsi jää vaille tunteesäätelyä vanhemmalta, ei hänelle välity kokemusta siitä, miten tunnetiloja säädellään ja pidetään yllä tunteiden tasapainoa. Epäjohdonmukainen vanhempi järkyttää lapsen sisäisiä oletuksia kiintymyksestä. Mikäli vanhempi vuoroin vastaa ja vuoroin jättää huomiotta lapsen tunneilmaisua, lapsi oppii, ettei tunteesäätelyn luotettavuuteen voi uskoa. Ristiriitaisesti kiintynyt lapsi ei rauhoitu hänelle ominaiseen leikkiin tai ympäristön tutkimiseen, vaan kiintymyssysteemi on jatkuvasti virittäytynyt. (Kanninen & Sigfrids 2012, 32-34).

Mikäli lapsi on joutunut vanhempiensa traumatisoimaksi voi hänelle kehittyä kiintymyssuhdetrauma. Kiintymyssuhdetrauma voi vaikuttaa lapsen kykyyn luottaa aikuisiin ja pahimmassa tapauksessa myös itseensä ja kykyihinsä. Tämä voi näkyä häpeän tunteena sekä läheisyyden välttelemisenä. Pitkään jatkunut traumatisaatio voi muodostaa dissosiaatiohäiriön, joka aiheuttaa mielialojen, käytöksen ja toimintakyvyn nopeita vaihteluja. (Sinkkonen & Korhonen 2016, 257-259)

3.3 Tunnekasvatus ja tunnetyöskentely lastenkodissa

Isokorven (2004, 127) mukaan tunnetaitojen oppimisen perusta on varhaislapsuudessa. Hän korostaa, että kasvattajan rooli on erityisen tärkeä, sillä tunteidensa esiin saamiseksi lapsi tarvitsee opettelua, tukea ja esimerkkejä. Ihmissuhteiden avulla lapsi oppii tiedostamaan erilaisia rajoja, sääntöjä, ohjeita ja kurin merkityksen. Aikuisen rooli on tässäkin tärkeä, sillä hänen on selitettävä lapselle, mihin rajojen asettaminen perustuu ja millaista käyttäytymistä häneltä odotetaan.

Jääskisen (2017, 80-81) mukaan lapsen tunnekehitykseen vaikuttavat lapsen läheiset aikuiset. Lapsen kasvattajan on mietittävä, miten hän kohtaa omat tunteensa ja itsensä, miten hän tuntee lapsen tunteet ja lapsen, miten hän toimii omista ihmissuhteistaan sekä, miten hän suhtautuu maailmaan. Myös lapsen luontainen temperamentti ja synnynnäinen hermoston herkkyys vaikuttavat tunnekehitykseen.

Tunnekasvatus pyrkii lämpimien ihmissuhteiden muodostamiseen. Hyvä ihmissuhde perustuu luottamukseen ja jatkuvaan vuorovaikutukseen suhteessa itseen ja muihin. Tunneäly korostaa, että on riittämätöntä ymmärtää asioita yksinomaan järjen avulla. Tunneäly merkitsee omien tunteiden tiedostamista, omien mielialojen hillitsemistä, itsensä tsemppaamista, itsekuria sekä hyvää ihmissuhdetaitoa. (Kempinen 2000, 5.)

Kemppisen (2000, 4-5) mukaan opittujen tunne- ja empatiataitojen avulla voidaan oppia ratkaisemaan esimerkiksi erilaisia sosiaalisia ristiriitatilanteita. Näitä taitoja voidaan opetella tietoisien tunnekasvatusten avulla. Kemppinen korostaa, että tunnekasvatuksessa tärkeintä on perusluottamuksen syntyminen kasvattajan ja kasvatettavan välille.

Tunnekasvatuksen tulee perustua tunnerehellisyyteen, sillä se on voimavara, jonka avulla lapsen ja kasvattajan välinen vuorovaikutus paranee ja luottamus syntyy. Kasvattajan onkin tärkeää tutustua ensin itseensä, sillä hänen minäkuvansa välittyy suoraan lapselle. Tärkeää tunnerehellisyydessä on avoimuus ja uskallus kokea ja näyttää tunteensa rehellisesti muille. (Isokorpi 2004, 132-135).

Isokorven (2004, 74-75) mukaan työntekijällä on tärkeä rooli luoda turvallinen ja avoin ilmapiiri vuorovaikutustilanteita varten, sillä ilmapiiri vaikuttaa siihen minkälaisia tunteita vuorovaikutustilanteessa esiintyy. Työntekijän tulee aistia yksilössä esiintyviä kollektiivisia tai yksilöllisiä tunnereaktioita ja osata vastata niihin tavalla, joka vie kohti yhteistä tavoitetta. Toimivaan vuorovaikutukseen kuuluu myös se, että aikuinen ohjaa lapsen toimintaa, säätelee tämän tunnetiloja sekä kasvattaa lasta (Kanninen & Sigfrids 2012, 96).

Lastenkodissa kasvattajalla on tärkeä rooli tunnekasvatuksessa ja esimerkiksi toimimisessa. Lapsi oppii katsomalla, samaistumalla ja kokemalla: hän seuraa kasvattajan tapaa ilmaista ja käsitellä tunteitaan (Isokorpi 2004, 129). Tärkeää tunnekasvatuksessa on keskustella paljon, arkisissakin tilanteissa. Harmitukset ja tunnepurkaukset puhutaan auki ja opetellaan tunnistamaan erilaisia tunteita. Vanhempien lasten kanssa on oleellista, että heille ei sanoiteta tunteita valmiiksi, vaan he saavat itse oivaltaa tunteen keskustelun kautta. (Liikanen 2017) Kasvattaja auttaa kuitenkin jäsentämään lapsen selittämättömiä tunteita ja tarjoaa tälle erilaisia tunnetyökentelyn apuvälineitä, jotka helpottavat tunteiden käsittelyä (Molin 2017).

Tunnetaitoja harjoiteltuaan lapset rohkaistuvat ilmaisemaan tunteitaan paremmin sekä huomioimaan myös toisten tunteita. Konfliktitilanteissa ongelmat voidaan ratkaista rakentavammin ja empaattisemmin. Itsetuntemus syvenee ja lapset kykenevät rikkaammin kuvailemaan tunteitaan. Tunnetaitojen ohjaaminen ohjaa kasvattajaa olemaan myös herkemmin läsnä. Vastaanottavainen, herkkä ja hyväksyvä asennoituminen syventää yhteyttä kasvattajan ja lapsen välillä. (Jääskinen 2017, 178-179.)

4 TAIDELÄHTÖISET MENETELMÄT

Valitsin osaksi tutkimustani taidelähtöiset menetelmät, sillä koen niiden avulla tunnetyöskentelyn olevan itselleni ja tutkimukseen osallistuvalla ryhmälle helpompaa. Taidelähtöisiä menetelmiä on lukuisia ja valitsin niistä kaksi taidemuotoa, jotka toimivat kantavana teemana toimintatuoki-oissani. Tutkimukseen osallistuvat lapset ovat minulle ennestään tuttuja, joten valitsin tutkimuksessa käytettäviksi taidelähtöisiksi menetelmiksi valokuvauksen sekä kuvataiteen. Valinnan tein sen pohjalta, että ajattelen sen palvelevan kaikkia parhaiten tunnetyöskentelyä tehdessä.

Tässä luvussa esittelen taidelähtöisiä menetelmiä tunnekasvatuksessa sekä niiden merkitystä. Taiteella on kasvattava ominaisuus ja halusinkin tutkimukseni kannalta perehtyä erityisesti kuvataiteelliseen kasvatukseen, sillä se kehittää lasta tämän luovuudessa sekä antaa lapselle elämyksiä, jotka koskettavat lapsen tunnemaailmaa.

4.1 Taidelähtöiset menetelmät tunnekasvatuksessa

Kyky ilmaista tunteita on selkeästi suojaava tekijä lapselle. Taidelähtöisten menetelmien avulla voidaan houkutella esiin tunteita ja kokemuksia. Taiteellinen toiminta tarjoaa suojan tunteiden ilmaisulle. Se voi tarjota välineitä myös sosiaaliseen kasvuun, uuden oppimiseen sekä vahvuuksien tunnistamiseen. Lastensuojelun tehtävänä on auttaa lasta voimavarojen ja tunteiden tunnistamisessa. (Känkänen n.d.)

Taidelähtöisen tunnetyöskentelyn tarkoituksena on saattaa lapsi kosketuksiin omien tunteidensa kanssa ja auttaa häntä lisäämään itsetuntemustaan. Vaikeissa olosuhteissa viettänyt lapsi saattaa tietoisesti tai jopa tiedostamattaan torjua muistoja. Lapsi tarvitsee aikuisen apua tähän työhön. Aikuisen tehtävä on tarjota lapselle mahdollisuuksia asioiden käsittelyyn erilaisilla työskentelytavoilla. (Känkänen 2013, 68-69.)

Taide voi antaa välineitä myös vaikeiden asioiden käsittelyyn, sillä sen avulla voidaan tarkastella asioita uusista näkökulmista. Taideilmaisun avulla saadaan ajatuksille liikkumatilaa kohti mieltä askarruttavia asioita. Lasten kanssa tehtävän työn tukena onkin käytetty jo pitkään erilaisia toiminnallisia menetelmiä ja terapiamuotoja, kuten musiikki- ja kuvataideterapiaa. (Känkänen n.d.)

Keskeistä työskentelyssä on, että edetään lapsen tahdissa kiireettömästi. Aikuisen tulee auttaa lasta työskentelyn alulle panemisessa, toimia kannattelijana tarinassa sekä olla aidosti kiinnostunut. Lapsi etenee työskentelyssä siinä tahdissa, mihin on itse valmis. Usein lapselle on tärkeää myös, että aikuinen antaa itsestään jotain vastavuoroisesti luottamuksen rakentamiseksi. (Känkänen 2013, 71.)

Taidelähtöisten menetelmien käyttäminen tunnekasvatuksen apuna on helpompi ja arkisempi versio taideterapiasta. Tunnekasvatuksella ja taide-terapialla on kuitenkin samoja tavoitteita. Taideterapian tarkoituksena on luoda taiteesta luova ja parantava prosessi, jonka avulla voidaan lisätä siihen osallistuvan itseymmärrystä ja edistää tämän tunne-elämän eheyty- mistä. (Malchioidi 2010, 14.)

Taiteen terapeuttisuus liitetään usein taideterapiaan. Ne ovat kuitenkin kaksi eri asiaa. Taiteella voi olla terapeuttisia vaikutuksia myös ilman taideterapiaa. Taiteen terapeuttisuus ei liity ainoastaan tunteisiin. Se vahvistaa lapsen myönteistä kuvaa itsestään ja sen avulla lapsi oppii kanavoimaan omia tunteitaan, sekä näyttämään niitä muille. (Pusa 2009, 73.)

Lapselle on luontevaa ja ominaista ilmaista itseään taiteen avulla. Se vahvistaa hänen hyvinvointiaan, käsitystään itsestään sekä lisää tämän osallistumismahdollisuuksia (Välimäki 2009, 82). Lapsen oppiessa nimeämään, ilmaisemaan, sekä tutkimaan tunteitaan taiteen keinoin, muodostuu hänelle käsitys siitä, että hän kelpaa juuri omana itsenään ja kaikkine tunteineen. (Pusa 2009, 77.)

4.2 Kuvataidekasvatus

Kuvataide kasvattaa lasta taiteeseen ja taiteen avulla. Kuvataidekasvatuk- sessa painopiste on lapsen luovuuden kehittämisessä ja tavoitteena on lapsen kokonaisvaltainen kasvu. Kuvataidekasvatus antaa lapselle mahdol- lisuuksia aisti- ja havaintotoimintojen herkistämiseen. Kasvattajan tulee pysähtyä ja harjoitella lapsen kanssa ihmettelyä ja hämmästyä, sillä näin hän valmentaa lasta tietoiseen katsomiseen ja näkemiseen. (Rusanen 2009, 48.)

Kuvataidekasvatuksessa tuetaan asenteita ja prosesseja sekä kehitetään luovuutta. Lapsen luovuutta kehittää kasvattajan kiireetön työskentely, jossa lapsi pääsee tutkimaan erilaisia ilmiöitä ja ratkaisemaan niistä herää- viä kysymyksiä. Tärkeänä osana luovuuden kehittämisessä ovat elämykset, jotka synnyttävät mielikuvia ja koskettavat lapsen tunnemaailmaa. (Rusa- nen 2009, 49.)

Kuvallisessa toiminnassa korostetaan prosessia, sillä se muistuttaa leikkiä ja nykytaidetta (Rusanen 2009, 49). Taidetta on verrattu tutkimuskirjalli- suudessa leikkiin, sillä niillä on paljon laadullisia yhteyksiä. Taiteellisessa toiminnassa leikin tapaista toimintaa on sellainen, jossa ei tavoitella tiettyä lopputulosta. Tässä toiminnassa tekeminen on itse toiminnan ydin. (Pää- joki 2016).

Kuvataiteellisessa ilmaisussa lapsi harjoittelee erilaisia kuvallisia työsken- telytapoja. Näitä ovat esimerkiksi valokuvaus, maalaus tai muovailu. Kuva- taide on tutkivaa ja kokeilevaa toimintaa, jossa lapsi antaa muodon koke- muksilleen. Samalla hän havainnoi ympäröivää maailmaa ja tunnistaa omia

tunteitaan sekä ajatuksiaan. Syventääkseen lapsen itsetuntemusta, on lähtökohtana oltava lapsen oma merkityksellinen kokemus. (Rusanen 2009, 50.)

Hyvänä lähtökohtana taidekasvatuksessa on se, että lapsi kokee elämyksiä, havainnoi ympäristöään sekä tutustuu kulttuuriin liittyviin ilmiöihin. Toiminnallisuutta korostavassa taidetyöskentelyssä on tärkeää, että lapsi kokeilee, soveltaa, eläytyy, leikkii ja tarinoi. Kokemuksiaan lapsi jäsentää kuvallisesti, sekä ratkaisee ongelmia ja näkee asiat uudella tavalla. (Rusanen 2009, 51.)

5 AIEMMAT TUTKIMUKSET

Tässä luvussa esittelen aiempia tutkimuksia tunnetyöskentelyyn liittyen. Johtopäätökset luvussa vertaan näiden tutkimusten tuloksia omaani saamiini tuloksiin.

Ristimäki (2012) on tehnyt toimintatutkimuksellisen kehittämishankkeen, jonka aiheena oli tunnetyöskentely osaksi esikouluikäisten lasten päiväkodin arkea. Kehittämishankkeen idea oli kokeilla ja kehittää erilaisia tunnetyöskentelyyn tarkoitettuja menetelmiä ja arvioida niiden toimivuutta. Tutkimuksensa toteutuksessa Ristimäki käytti monipuolisesti erilaisia tunnetyöskentelyyn tarkoitettuja menetelmiä kuten taiteellisia, tarinankerrollisia, ilmaisullisia sekä kehollisen ilmaisun menetelmiä. Ristimäki toteaa tutkimuksensa pohdintaosuudessa, että on vaikea arvioida, oliko tunnetuokioista lasten tunteiden nimeämisen, tunnistamisen ja käsittelyn kannalta todellista hyötyä. Työntekijän mukaan tunnetyöskentely on kuitenkin päiväkodissa aina tarpeellista, etenkin silloin, kun lapsiryhmässä on sellaisia lapsia, joilla on tunne-elämän vaikeuksia.

Lindholm (2016) on tehnyt opinnäytetyön, jonka tavoitteena oli suunnitella ja toteuttaa neljä tunnekasvatustuokiota taidelähtöisten menetelmien avulla. Opinnäytetyön aihe oli Taidelähtöiset menetelmät lasten tunnekasvatuksen välineinä – tunteet tutuksi satujen ja maalaamisen keinoin. Lindholmin mukaan lasten antama palaute tunnekasvatustuokioista oli pääosin myönteistä. Hänen oman arvioinnin mukaan tuokiot onnistuivat hyvin ja lapset osallistuivat toimintaan aktiivisesti. Erityisesti maalaukset ja niiden pohjalta käyty keskustelu toivat esiin lasten kokemuksia ja ajatuksia.

6 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Toteutin opinnäytetyöni tutkimuksen laadullisena eli kvalitatiivisena tutkimuksena. Tutkimuksen teemana on tunnettyöskentely taidelähtöisin menetelmin. Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää, miten taidelähtöisiä menetelmiä voidaan käyttää tunnettyöskentelyn tukena ja kuinka erilaisia menetelmiä voidaan soveltaa.

Tutkimuskohteena opinnäytetyössäni oli yksityisen lastensuojelulaitoksen lapset, jotka ovat alakouluikäisiä. Osana tutkimustani järjestin neljä tunnettyöskentelytuokiota, joissa toteutin tunnettyöskentelyä taidelähtöisin menetelmin. Opinnäytetyöni tutkimus sijoittuu varhaiskasvatuksen kentälle, joten tarkastelin jokaista tunnettyöskentelytuokiota varhaiskasvatuksen näkökulmasta. Tunnettyöskentelytuokioilla oli jokaisella oma teemansa ja tunteensa. Kokosin tuokioista kuvia, joista kokosin jokaiselle lapselle oman kansion muistoksi osallistumisesta tutkimukseeni.

Tunnettyöskentelytuokioilla mukana oli aina yksi työntekijä, joka havainnoi tuokion ajan minun ja osallistujien toimintaa. Jokaisen tunnettyöskentelytuokion jälkeen haastattelin työntekijää vapaamuotoisesti. Haastattelua kantavia kysymyksiä oli kolme: 1. Onko tuokiosta ollut hyötyä erityisesti jonkun lapsen kohdalla? 2. Voisiko vastaavia tuokioita pitää säännöllisesti ja millaista hyötyä siitä olisi? 3. Voisiko tuokiota soveltaa varhaiskasvatustilaisille ja miten?

Viimeisen tuokion jälkeen pidin vielä yhteisen Kiitos-hetken, jossa kiitin jokaista osallistumisesta tutkimukseeni. Jaoin lapsille vihot, jotka olin koonnut heidän taideteoksistaan ja kuvistaan. Yhdessä katsoimme vielä jokaisen vihon läpi ja keskustelimme tunteista, jotka nousivat pintaan. Kiitokerralla kyselin vielä lapsilta, miltä tuntui osallistua tunnettyöskentelytuokioihin. Toivon, että tutkimukseen osallistuvat lapset syventyvät tunnettyöskentelyyn ja sen avulla oppivat käsittelemään, tunnistamaan ja ilmaisemaan tunteitaan paremmin.

6.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Idea opinnäytetyöhöni tuli harjoittelun aikana, jolloin huomasin lastensuojelulaitoksessa asuvien lasten tarvitsevan säännöllistä tunnettyöskentelyä. Hektisen ja kiireellisen arjen vuoksi tämä ei kuitenkaan aina ole mahdollista. Halusin valita aihealueen, josta on varmasti hyötyä työelämälle. Rajasin tutkimusta oman mielenkiintoni ja moduulivalintani mukaan varhaiskasvatustilaisiin lapsiin.

Opinnäytetyöni tutkimustehtävänä oli tarkastella kokemuksia taidelähtöisten menetelmien käytöstä tunnettyöskentelyssä lastenkodissa. Opinnäytetyön tavoitteena oli selvittää tutkimuksessa toteutettavien tunnettyösken-

telytuokioiden hyötyä sekä pohtia, miten taidelähtöisiä menetelmiä voidaan käyttää tunnetyöskentelyn tukena ja kuinka näitä menetelmiä voidaan soveltaa varhaiskasvatusikäisille lapsille. Tutkimustehtävän pohjalta muodostui kolme tutkimuskysymystä, jotka ovat:

1. Millaista hyötyä tutkimuksessa toteutettavilla tunnetyöskentelytuokiolla on?
2. Miten taidelähtöisiä menetelmiä voidaan käyttää tunnetyöskentelyn tukena?
3. Miten tutkimuksessa käytettyjä tunnetyöskentelymenetelmiä voidaan soveltaa varhaiskasvatusikäisille?

Tutkin tämän lisäksi toimivatko tutkimuksessa käytetyt menetelmät lastensuojelulaitoksen arjessa. Tähän käytin apuna työntekijöiden haastatteluja. Tarkoituksena oli myös luoda työntekijöille kokonaisuus tuokioista, joita he voivat käyttää niin vanhemmille, kuin nuoremmillekin lapsille helposti soveltaen.

6.2 Laadullinen tutkimus ja aineistonkeruu

Laadullinen eli kvalitatiivinen tutkimus on luonteeltaan kokonaisvaltaista tiedon hankintaa, jossa aineisto kootaan todellisissa tilanteissa. Tutkimuksessa suositaan ihmistä tiedonkeruun instrumenttina. Tutkija käyttää mitausvälineiden sijaan omia havaintojaan ja keskusteluja, sekä haastatteluja. Laadullisessa tutkimuksessa tärkeää ei ole hypoteesien testaaminen vaan aineiston yksityiskohtainen ja monitahoinen tarkastelu. Laadullisessa tutkimuksessa suositaan usein tapoja, joissa tutkittavien näkökulmat pääsevät esille. Näitä ovat mm. haastattelut, havainnointit, sekä erilaiset analyysit. Laadullisessa tutkimuksessa tutkimuksen kohdejoukko valitaan harkiten ja tarkoituksenmukaisesti. Tutkimusta saatetaan joutua muuttamaan olosuhteiden mukaisesti ja se toteutetaan joustavasti. (Hirsjärvi 2004, 155).

Aineistonkeruutavaksi olin valinnut tutkimukseeni havainnoinnin ja avoimen haastattelun. Toimin itse osallistuvana havainnoijana ja tämän lisäksi jokaiseen tunnetyöskentelytuokioon osallistui yksi lastenkodin työntekijä, joka toimi systemaattisena havainnoijana. Jokaisen tunnetyöskentelytuokion jälkeen keskustelin tuokioon osallistuneen työntekijän kanssa ja haastattelin häntä samalla.

6.2.1 Havainnointi

Havainnoinnin avulla saadaan tietoa siitä, toimivatko ihmiset siten, miten sanovat toimivansa. Havainnoinnin avulla saadaan suoraa ja välitöntä tietoa yksilöiden toiminnasta sekä käyttäytymisestä. Havainnointi on erin-

omainen kvalitatiivisen tutkinnan menetelmä, sillä se välttää keinotekoisuuden. Havainnoinnin menetelmiä on useita ja niitä voidaan kuvata kahdella jatkumolla. (Hirsjärvi 2004, 202).

Systemaattisessa havainnoinnissa havainnointi on jäseneltyä ja systemaattista. Tässä havainnoinnissa havainnoija on ulkopuolinen toimija, joka ei puutu ryhmän toimintaan. Osallistuvassa havainnoinnissa havainnoija on ryhmän jäsen, jossa hän voi täysin mukautua luonnolliseen toimintaan. (Hirsjärvi 2004, 204-205).

Havainnoinnin avulla hain tietoa erityisesti toiseen ja kolmanteen tutkimuskysymykseeni. Havainnoimalla tuokioita näin toimintatuokioon osallistuvien erilaisia toimintatapoja, joiden pohjalta voin pohtia, kuinka tuokioita voi soveltaa. Valitsin lisäksi toisen havainnoijan, työntekijän, jokaiselle toimintatuokiolle, sillä osallistuvana havainnoijana en pystyisi huomaamaan kaikkia merkittäviä asioita.

6.2.2 Haastattelu

Haastattelussa ollaan kielellisessä vuorovaikutuksessa tutkittavan kanssa. Tavallisessa keskustelussa molemmat osapuolet ovat tasavertaisia osallistujia. Haastattelussa taas itse haastattelijalla on ohjat. Haastattelulla on monta eri alalajia ja tyyppiä. Avoin haastattelu etenee tavallisen keskustelun tapaan ja siinä edetään haastateltavan ajatuksien, mielipiteiden ja käsitysten mukaan aiheesta toiseen. (Hirsjärvi 2005, 198). Tutkimuksessani käytän avointa haastattelua, sillä koen sen antavan minulle eniten aineistoa tutkimukseeni.

Haastatteluiden avulla sain tietoa tutkimuksen osana pidettyjen tunnettyöskentelytuokioiden hyödyistä. Avoimessa haastattelussa toivon, että kysymysten ollessa avoimia, voi keskusteluista nousta esiin asioita, joita ei muuten tulisi huomioitua. Työntekijöiden omat mielipiteet ja käsitykset saivat tilaa haastattelulta ja käytänkin näistä keskusteluista saatua tietoa opinnäytetyöni teoriaosuudessa.

6.3 Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus

Tutkimuksen luotettavuuden ja pätevyiden todistaminen tapahtuu aina tarkan kuvailun avulla. Luotettavuutta pohtiessa voidaan käyttää termejä validiteetti ja reliabiliteetti. Validiteetti tarkoittaa sitä, että tutkitaan oikeita asioita. Reliabiliteetti puolestaan tarkoittaa tulosten pysyvyyttä. (Kananen 2008, 123.) Kerron opinnäytetyössäni tarkasti tutkimuksen taustat, lähtökohdat, tavoitteet, tarkoituksen sekä tutkimusmenetelmät. Tuloksia on analysoitu ja peilattu teoreettiseen viitekehykseen.

Kanasen (2008, 122) mukaan tutkimuksen eri vaiheisiin voi liittyä virheidenteko mahdollisuus. Virheiden mahdollisuuden tiedostaminen kuitenkin vähentää niiden vaikutusta työn laatuun. Tutkijan omat näkemykset ja asenteet voivat sekoittaa tutkimusmateriaaliin. Tutkimuksen luotettavuutta tukee se, että tutkimuksessa on säilytetty täysi anonymiteetti. Tutkimuspaikan nimeä tai paikkakuntaa ei mainita eikä luonnollisesti esittele myöskään tutkimukseen osallistuneiden lasten nimiä.

Opinnäytetyön tutkimustuloksia ei sovi yleistää liikaa, sillä ne ovat aika- ja paikkasidonnaisia. Laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä tekemään tilastollisia yleistyksiä, sillä otannat ovat usein pieniä. Aineiston koko ei kuitenkaan ole opinnäytetyön merkittävin kriteeri. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 85.)

6.4 Käytännön toteutus

Käytännössä tutkimukseni toteutin tunnetyöskentelytuokioiden avulla. Järjestin neljä tuokiota, joissa jokaisella oli oma kannatteleva teemansa. Ensimmäisen tuokion teemana oli perustunteet, toisella kaveritaidot, kolmannella vahvuudet ja viimeisellä kerralla unelmani sekä ”millaisena haluan muiden minut näkevän?”. Osan tuokioista pidin niin, että kaikki osallistuivat tuokioon samaan aikaan, ja osan jokaiselle lapselle kahden kesken.

Lapset, jotka osallistuivat tutkimukseeni ovat alakouluikäisiä, mutta monen tunnetaidot ovat varhaiskasvatukseen lapsen tasolla. Lapsen kehitykseen vaikuttavat ympäristö- ja psykologiset tekijät. Sijoitetuilla lapsilla saattaa esiintyä viivästymiä kehityksen eri alueilla. Joissakin tilanteissa lapsi voi olla tunnesäätelytaitoiltaan ikätovereitaan useita vuosia jäljessä. (Pesäpuu 2016, 8.) Tunnetyöskentelytuokioissa pyrin huomioimaan jokaisen tutkimukseen osallistuvan lapsen tunnetaitotason erikseen ja soveltaamaan sekä muokkaamaan tuokioita ja niiden kulkua havaintojeni sekä aiempien tietojeni mukaisesti.

Tunnetyöskentelytuokioiden teemat valitsin niin, että niistä muodostuu kokonaisuus perustunteista vaativimpiin tunteisiin ja ajatuksiin. Aloitin perustunteista, sillä ensimmäisten tunnetyöskentelytuokioiden aikana halusin selvittää tutkimukseen osallistuvien lasten tunnetaitoja. Mikäli tunnetaidot olisivat olleet aikaisempaa oletettua huonommat, olisin suunnitellut tuokiot uudelleen siten, että niistä on mahdollisimman paljon hyötyä osallistujille. Siirtyminen vaativimpiin tunteisiin tapahtui vasta, kun huomasin, että kaikilla tutkimukseen osallistuvilla lapsilla oli valmiuksia tähän.

6.4.1 Perustunteet tutuiksi! -tuokio

Ensimmäisellä kerralla pidin toimintatuokion jokaiselle lapselle yksilöllisesti. Toimintatuokion tarkoituksena oli ottaa valokuvia asioista, jotka tekevät osallistujan iloiseksi tai surulliseksi. Valitsin kaksi perustunnetta, sillä lapsen on helppo tunnistaa ne.

Haasteena lapsilla voi olla, että he sekoittavat tavallisesti tunteet ja ominaisuudet keskenään. Ilo, ruma, rakkaus ja vihreä voivat kaikki lapsien mielestä olla tunteita. Siksi lasten kanssa lähdetään työskentelemään perustunteista, kuten ilosta ja surusta, ja vasta myöhemmin mukaan otetaan tunteiden eri vivahteita. (Peltonen, Kullberg-Piilola & Kullberg-Turtiainen 2002, 4.)

Aloitin tuokion keskustelemalla ensin, mistä on kyse ja miksi teen tämän. Varmistin vielä jokaisen lapsen halukkuuden osallistua tutkimukseeni. Tämän jälkeen kerroin, mitkä ovat perustunteita ja keskustelimme siitä, mitkä asiat tekevät iloiseksi tai surulliseksi. Kerroin, että tarkoituksena olisi vielä kuvata nämä asiat. Samalla kun lapsi kuvasi kameralla kertomiaan asioita, keskustelimme vielä siitä, miksi hän valitsi juuri nämä asiat kuvattavaksi.

Jokaisen lapsen kohdalla ilon aiheiksi nousivat leikit ja harrastukset, kuten keppihevosharrastus tai uiminen. Surun aiheita olivat aluksi lähinnä haastavaksi koetut asiat, kuten sääntöjen noudattaminen tai liian vaikeat tehtävät. Tuokion aikana keskustellessani lasten kanssa enemmän, nousi pintaan myös uusia asioita, kuten kiusaaminen ja ikävä perhettä.

Valokuvaaminen koettiin kivaksi ja osallistavaksi. Lasten mielestä oli hauskaa, että saivat kuvata itse nimeämiään asioita ja kertoa niiden merkityksestä samalla. Tein jokaiselle omat kuvakollaasit heidän ottamistaan kuvista, joita katselimme myöhemmin yhdessä. Keskustelimme vielä kuvista ja ajatuksista, joita kuvat herättävät. Tutkimukseen osallistuvat lapset halusivat esitellä kuvakollaasejaan toisilleen ja vertailla niitä keskenään. Yhdessä totesimme, että kaikilla samat asiat aiheuttavat iloa ja suruja.

6.4.2 Ollaan hyviä kavereita toisillemme

Toisella toimintakerralla kokoonnuimme kaikki yhdessä saman pöydän äärelle ja keskustelimme kaverisuhteista. Jokainen sai kertoa mitkä ovat hyvän ystävän piirteitä ja miksi hyviä ystäviä tarvitaan. Puhuimme myös siitä, että on hyvä arvostaa toisen hyviä puolia ja vahvuuksia.

Keskusteluissa nousi esiin ystävän luotettavuus ja rehellisyys. Lasten mielestä on tärkeää, että ystävälle voi kertoa asioita, eikä hän jaa niitä eteenpäin muille. Ystävä pitää samoista asioista ja hänellä on samoja harrastuksia. Keskustelun jälkeen arvoin jokaiselle osallistujalle parin. Kerroin, että

tämän kerran tarkoituksena on askarrella vahvuustaulu omasta parista. Jaoin pöydälle maaleja, värikyniä ja lehtiä, joista voi leikata kuvia. Jokainen sai valita itselleen parhaan tavan toteuttaa askartelu. Papereihin kirjoitettiin tai piirrettiin niitä asioita, jotka tekevät tästä ystävästä erityisen.

Haastavana tuokiossa koettiin se, että parit oli arvottu ja kaikki eivät olleet parhaita kavereita keskenään. Kaverista oli vaikea keksiä vahvuuksia ja hyviä puolia, kun se ei ollutkaan paras kaveri. Askartelun lomassa keskustelimme kavereiden merkityksestä ja siitä, että on tärkeää pitää kiinni kavereisuhteista.

Lopuksi jokainen esitteli oman tuotoksensa parilleen ja kertoi mitä ajattelee ystävästään. Valmiiden tuotosten esittelyssä kaikki nauttivat kuullessaan omista hyvistä piirteistään. Kaikki ottivat iloisesti ja luottaen vastaan tuotoksen itsestään. Omien vahvuuksien kuuleminen kaverilta vahvistaa itsetuntoa ja syventää kaverisuhdetta. Osa osallistujista esitteli myös kaverin ”huonoja” puolia, jotka aiheuttavat joskus ärsytystä. Ilokseni huomasin, että myös nämä asiat otettiin hyvin vastaan ja keskustelimmekin siitä, kuinka tärkeää on kuulla välillä myös niitä kehitettäviä piirteitä itsestään. Lasten mielestä ystävä saa sanoa myös sellaisia asioita, joista ei pidä. Hyvä ystävä ei loukkaannu, sillä tietää, että ystävä ei tarkoita sanomisiaan pahalla. Lapset sanoivat myös, että ystävänsä kanssa voi keskustella ikävistäkin asioista, sillä ystävä kuuntelee tuomitsematta.

6.4.3 Vahvuuskortit

Kolmannella kerralla olimme jälleen kaikki yhdessä. Keskustelimme omista vahvuuksistamme ja asioista, joissa on hyvä. Omien vahvuuksien tunnistaminen ei ole helppoa, joten jokainen sai myös kertoa missä asioissa muut ovat hyviä heidän mielestään. Tämän jälkeen jokainen sai piirtää paperille yhden tai useamman vahvuutensa. Valmiista tuotoksista tehdään jokaiselle omat vahvuuskortit.

Osa lapsista osasi tunnistaa ja nimetä helposti omia vahvuuksiaan, kun taas osa lapsista koki sen melko haasteelliseksi. Vaikka omaksi vahvuudeksi nimettiin piirtäminen, oli silti vahvuuskortin tekeminen haasteellista. Epävarmuus ja pelko epäonnistumisesta olivat syynä tähän. Kannustuksella ja kehumisella epävarmatkin lapset selvisivät tuokiosta ja saivat jonkinlaisen tuotokset aikaan. Vahvuuksiksi lapset nimesivät muun muassa laulun, taiteellisuuden ja urheilullisuuden.

Lopuksi jokainen esitteli oman tuotoksensa ja kertoi omat vahvuutensa. Tarkoituksena olisi myöhemmin tehdä näistä vahvuuskorteista tunnetyökentelykortit jokaiselle lapselle. Näitä voitaisiin käyttää tunnetyökentelyn apuna lastensuojelulaitoksessa.

Omien vahvuuksien tunnistaminen liittyy itsetuntemukseen ja siihen, minäläisiä havaintoja omasta itsestä ihminen tekee. Hyvän itsetunnon

omaava lapsi tai nuori hyväksyy omat ja toisten vahvuudet, heikkoudet sekä erityislahjat. Kannustava ilmapiiri lisää lapsen luottamustaan sekä itseensä että muihin ihmisiin. Vahvistamalla lapsen vahvuuksia voidaan vaikuttaa lapsen kehittämistarpeisiin myönteisellä tavalla. (Barkman, n.d.)

6.4.4 Tällainen minä olen!

Viimeisellä kerralla pidin toimintakerran jokaisen lapsen kanssa kahden kesken. Puhuimme unelmista ja asioista, mitä minä haluaisin olla ja millaisena haluan, että muut näkevät minut. Keskustelimme, miten voi pyrkiä siihen, että tämä unelma toteutuisi mahdollisesti joskus.

Keskustellessa lasten kanssa unelmista, nousi pääosin esille haaveammatteja. Tutkimukseen osallistuvien lasten oli aluksi vaikeaa ymmärtää mitä tarkoittaa kysymys ”millaisena haluan muiden näkevän minut?”. Tärkeää lapsille näytti olevan se, että he saivat kertoa unelmistaan ja yhdessä miettiä, miten tämän unelman voisi saavuttaa tulevaisuudessa.

Hankin rekvisiittaa pukeutumista varten ja jokainen lapsi sai valita paikan, tyylin ja oman vaatetuksensa, jossa otan hänestä valokuvan. Otin useampia kuvia ja osallistujat näkivät ne heti. Lapset saivat itse päättää, milloin kuva on juuri sellainen kuin olivat ajatelleet. Näistä kuvista tuli jokaisen oman kansion kansikuva. Lapset pukeutuivat pääosin prinsessoiksi ja sankareiksi. Tämä tunneyöskentelytuokio koettiin hauskaksi. Hassutelimme yhdessä ja kokeilimme erilaisia roolivaatteita. Lapsista oli erityisen hauskaa, kun osallistuin myös vaatteiden kokeiluun.

Ensimmäisestä ”valokuvaustuokiosta” poiketen osallistujat olivat todella tärkeitä kuvien onnistumisesta. Vaikka lapset ovat nuoria, oli heille tärkeää, että näyttävät kuvissa hyvältä. Itsestään epävarmat lapset vaikuttivat aluksi kiusaantuneilta, kun tutkimme kuvia yhdessä, mutta lopulta kuitenkin hekin olivat tyytyväisiä tuotoksiin.

Minäkuva on käsitys itsestä ja siitä, millainen minä olen ja millaisena näen tulevaisuuteni. Minäkuvaan kuuluu itsetunto, omien tunteiden tunnistaminen sekä kehonkuva. Itseään arvostava lapsi ei anna muiden kohdella itseään huonosti. (Jääskinen 2017, 149-150.) Tällainen minä olen! –toimintatuokion tarkoituksena oli, että lapset näkevät itsensä kauniina sekä arvokkaina.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuksen tuloksista voi tunnistaa paljon jo opinnäytetyön teoriaosuudessa käsiteltyjä asioita. Taidelähtöisten menetelmien avulla lapsen on helpompi näyttää tunteitaan ja puhua niistä. Taidelähtöiset menetelmät mahdollistavat lapselle erilaisia väyliä ja tapoja ilmaista tunteitaan. Kasvatustajalla on tärkeä rooli tunnetyöskentelyssä. Kannustaminen ja erilaisten toimintatapojen mahdollistaminen lapselle helpottaa lapsen tunneilmaisua. Etenkin ensimmäisen toimintatuokion aikana huomasin, että pienellä kannustuksella ja aidon kiinnostuksen osoituksella asiaan, lapsi kertoo mielellään tunteistaan ja hänelle tärkeistä asioista.

Ensimmäisenä tutkimuskysymyksenä minulla oli: ”Millaista hyötyä tutkimuksessa toteutettavilla tunnetyöskentelytuokioilla on?” Tähän kysymykseen sain vastauksen erityisesti omien havaintojeni ja työntekijähaastatteluiden avulla. Omien havaintojeni perusteella huomasin, että lapset nauttivat tunnetyöskentelystä ja tunnetyöskentelytuokioista. Taidelähtöiset menetelmät koettiin mieluisaksi. Työntekijähaastatteluissa nousi esiin erityisesti yhden tutkimukseen osallistuvan lapsen tunneherkkyys. Lapsi osallistui mieluusti tunnetyöskentelytuokioihin ja hänen koettiin saavan tuokioista paljon hyötyä. Kuten Ristimäkikin (2012) toteaa tutkimuksensa pohdintaosuudessa, tunnetyöskentelyn hyötyä on vaikea arvioida, mutta siitä on varmasti hyötyä etenkin lapsille, joilla on tunne-elämän vaikeuksia. Tutkimuksessa toteutetut tunnetyöskentelytuokioiden ajoittuivat noin neljän viikon ajalle. Tämä aika on liian lyhyt tutkia tunnetyöskentelyn hyötyä. Havaintojeni perusteella voin kuitenkin todeta, että lapset nauttivat tuokioista ja pitkällä aikavälillä tunnetyöskentelytuokioilla voisi olla myös selkeästi näkyvää hyötyä.

Työntekijöiden mielestä taidelähtöiset menetelmät, joita tutkimuksessa käytettiin, soveltuivat erinomaisesti tutkimukseen osallistuville lapsille. Lapset ovat luovia ja nauttivat kaikesta taidelähtöisestä työskentelystä. Lapsi on luonnostaan luova ja taiteellinen. Taiteen avulla lapsi voi myös huomaamattaan kertoa vaikeistakin asioista, joista ei muutoin pystyisi puhumaan.

Työntekijöiden mielestä tunnetyöskentelyä voisi ja pitäisi pitää säännöllisesti. Haasteena on kuitenkin ajan puute ja sen priorisointi. Työntekijät ovat huomanneet, että tunnetyöskentelystä on aina hyötyä ihan jokaiselle lapselle ja siihen tulisi panostaa enemmän. Valmiiksi suunnitellut tuokioiden helpottaisivat ajan käytön suhteen ja antaisi valmiuksia hieman kokemattomallekin työntekijälle.

Toisena tutkimuskysymyksenä minulla oli ”Miten taidelähtöisiä menetelmiä voidaan käyttää tunnetyöskentelyn tukena?”. Tutkimukseen valikoituneet tunnetyöskentelytuokioiden oli suunniteltu niin, että niitä voi käyttää joko yksittäisenä tuokiona tai neljän tuokion kokonaisuutena. Parhaan

hyödyn tunnetyöskentelyyn saa suunnittelemalla etukäteen tavoitteellisen toimintatuokiokokonaisuuden. Huomasin tutkimukseni aikana, että ensimmäinen toimintatuokio viritti lapsia hyvin tunneherkkyyteen ja näin ollen aina seuraavan tuokion aikana osallistujat olivat tunneherkempiä. Tämä näkyi esimerkiksi siitä, että jo toisella toimintakerralla lapset kertoivat ja keskustelivat muidenkin lasten kanssa enemmän tunteistaan kuin yleensä. Tunnetyöskentelyn tukena voidaan käyttää kaikkia taidelähtöisiä menetelmiä. Tärkeää on, että ohjaaja itse on varma, että tästä tunnetyöskentelystä on varmasti hyötyä siihen osallistuville lapsille. Omasta mielestäni on tärkeää, että tuntee ennalta lapsia, joille ohjaa tunnetyöskentelyä. Näin voi suunnitella työskentelyn etukäteen niin, että se palvelee parhaiten siihen osallistuvaa. Myös lasten omat kiinnostuksen kohteet on otettava huomioon tunnetyöskentelytuokioita suunnitellessa.

Tunnetyöskentelytuokioiden alussa kysyin siihen osallistuvilta lapsilta aina, muistavatko mitä tehtiin viimeksi ja haluavatko he puhua tai kysyä edellis-kerrasta jotain. Monesti lapset halusivat nähdä edelliskerran tuotoksensa uudestaan ja kertoa muillekin mitä he olivat tehneet ja mitä ajatuksia se heissä herättää. Tutkimuksen kannalta voin todeta, että varmasti taidelähtöiset menetelmät, joista jää konkreettisesti jokin tuotos, kuten valokuva tai maalaus osallistujalle itselleen, on sopinut tähän tutkimukseen osallistuville lapsille parhaiten. Myös Lindholm (2016) on arvioinut opinnäytetyössään, että erityisesti maalaukset ja niiden pohjalta käyty keskustelu toivat esiin lasten kokemuksia ja ajatuksia. Palaaminen tuokioissa tehtyihin tuotoksiin saattaa herättää uusia tunteita ja ajatuksia, ja onkin tärkeää, että ohjaaja on valmis keskustelemaan näistä lapsen kanssa.

Kolmantena tutkimuskysymyksenä opinnäytetyössäni on: ”Miten tutkimuksessa käytettyjä tunnetyöskentelymenetelmiä voi soveltaa varhaiskasvatusikäisille?” Tässä hyödynsin myös työntekijöiden haastatteluja, sillä heillä on kokemusta varhaiskasvatusikäisten lasten kanssa työskentelystä.

Tutkimukseen osallistuneet lapset olivat kaikki jo alakouluikäisiä. Työntekijöiden haastatteluissa keskustelimme paljon siitä, että tuokioihin osallistuneet lapset ovat hyvin pitkälle varhaiskasvatusikäisiä tunnetasoltaan. Lasten aiemmin kokemat pettymykset ja laiminlyönnit ovat vaikuttaneet jokaisen tunnetasoon ja tunnekypsyyteen. Erityisesti epäonnistumiset saattavat aiheuttaa lapsille voimakkaitakin tunnekuohuja. Tämä on otettava huomioon etenkin taidelähtöisten menetelmien käytössä, joista jää jokin lapsen itse tekemä tuotos konkreettiseksi muistoksi. Tunnetyöskentelytuokioiden aikana keskityin erityisesti kannustamaan lapsia, jotta he kokisivat onnistuneensa ja työskentely olisi näin ollen heille mieluista.

Jokainen tutkimuksessa toteutettu tunnetyöskentelytuokio on täysin sovellettavissa lapsen ikätasoon sopivaksi. Nuorempien lasten kanssa voidaan käyttää apuna kuvakortteja kuten esimerkiksi Nalle-kortteja. Vanhempien lasten tai nuorten kanssa voidaan keskustella syvemmin ja antaa lapselle enemmän vastuuta osallistumisessa.

Pienet lapset tarvitsevat avukseen taidetta, jonka kautta voivat ilmaista itseään. Etenkin varhaiskasvatusikäisenä tunnetaitoja vielä opetellessa voi lapsen olla hankala sanoittaa omia tunteitaan. (Känkänen n.d.) Esimerkiksi ensimmäisen toimintatuokion aikana huomasin, että lasten oli vaikea kertoa tunteistaan, mutta valokuvaamisen avulla se onnistui helpommin.

Jääskinen (2017, 205) esittelee teoksessaan vinkkejä tunnetaitojen ohjaimiseen päiväkotikäisille lapsille. Hän korostaa, että pienten lasten kanssa työskennellessä tärkeää on mielikuvitus, taide sekä luovuus. Tunnetaitokentelytuokioissani huomasin, että parhaiten tutkimukseen osallistuvat lapset heittäytyivät tuokioihin, joissa tunteita ilmaistiin piirtämällä tai maalaamalla. Esimerkiksi neljännessä toimintatuokiossa lapsilla kesti hetki ymmärtää mitä haen kysymyksellä ”Millaisena haluat muiden näkevän itsesi?”. Tässä tunnetaitokentelytuokiossa olisi voinut käyttää apuna kuvia tai erilaisia kortteja, jotka olisivat konkretisoineet kysymyksen lapsille.

Kaksi edellä mainittua esimerkkiä vahvistavat tuloksiani siitä, että tutkimukseen osallistuneet lapset ovat tunnetaitoiltaan lähempänä varhaiskasvatusikäisiä lapsia. Näin ollen tunnetaitokentelytuokioiden sopivat myös varhaiskasvatusikäisille joko sellaisinaan tai hieman soveltaen.

Tutkimuksessa käytettyjä tunnetaitokentelymenetelmiä voidaan soveltaa eri ikäisille lapsille ja nuorille, mutta myös erilaisille ryhmille. Päiväkodissa ryhmäkoot voivat olla isoja pienryhmistä huolimatta ja osallistujia voi olla paljon kerralla. Esimerkiksi tuokio, jossa jokainen lapsi otti kuvia asioista, jotka tekevät iloiseksi tai surulliseksi, voisi soveltaa niin, että koko lapsiryhmä miettisi yhteisiä asioita ja kuvaisivat ne.

Tunnetaitokentelymenetelmiä sovellettaessa on otettava huomioon ryhmän ikä ja tunnetaitokentelyn tavoitteet. Jokaisen tuokion tulee olla etukäteen tavoitteellisesti suunniteltu, jotta siitä saisi mahdollisimman suuren hyödyn. Jokaisen tunnetaitokentelytuokion jälkeen ohjaajan kannattaa myös pohtia, oliko tämä hyvä ja, voisinko ensi kerralla muuttaa omassa toiminnassani tai tuokion kulun suhteen jotain.

Tutkimusta tehdessäni huomasin, että mitä tutumpi ohjaaja lapsille oli, sitä helpompi heidän on heittäytyä tunnetaitokentelyyn. Tärkeää tunnetaitokentelyssä on, että lapsella ja ohjaajalla on turvallinen ja luottamuksellinen suhde, jotta tunnetaitokentelystä olisi hyötyä ja se olisi tavoitteellista. Omien kokemusteni perusteella voin todeta, että etenkin hassuttelun ja iloisen työotteen kautta tunnetaitokentely lähentää ohjaajaa ja lasta erityisellä tavalla.

Tulosten ja johtopäätösten perusteella voin todeta, että tutkimukseni aikana tehdystä tunnetaitokentelystä on ollut hyötyä kaikille siihen osallistuville lapsille. Kaikki osallistuivat innokkaasti mukaan ja nauttivat tunnetaitokentelystä. Vaikka jokainen lapsi on oma persoonansa ja jokaisella on omat

mielenkiinnon kohteensa, on kuvataide ja valokuvaus sopinut heille taidelähtöisinä menetelminä. Konkreettisenä hyötynä huomasin itse esimerkiksi sen, että osa tutkimukseen osallistuneista lapsista lähentyivät kanssani paljon ja puhuivat tunteistaan avoimemmin sekä syvemmin.

Opinnäytetyöprosessin aikana mieleeni tuli muutamia jatkotutkimusideoita. Tutkimusta voisi syventää tutkimalla tunnetyöskentelyn hyötyä pidemmällä aikavälillä. Olisi myös mielenkiintoista selvittää juuri laitokseen saapuneen lapsen tunne-elämän kehitystä monen vuoden ajalta. Tämä tietysti veisi aikaa, eikä opinnäytetyönä olisi mahdollista toteuttaa. Tutkimuksen voisi toteuttaa myös käyttämällä erilaisia taidelähtöisiä menetelmiä, kuten tanssia, musiikkia tai liikuntaa.

8 POHDINTA

Tutkimuksessani tarkoituksena oli selvittää tunnetyöskentelyn hyötyjä lastensuojelulaitoksessa. Olin myös valinnut osaksi tutkimustani taidelähtöiset menetelmät sekä varhaiskasvatuksen. Sain jokaiseen tutkimustehtävään vastauksen ja koen saavuttaneeni tutkimuksen tavoitteen.

Haastavaa tutkimuksen teossa oli aikataulussa kiinni pysyminen. Lastensuojelulaitoksessa tilanteet muuttuvat hyvinkin nopeasti ja tunnetyöskentelytuokioiden pitäminen sovittuna ajankohtana ei aina onnistunut. Haastavaa oli myös löytää aikaa työntekijähaastatteluille.

Onnistuin saamaan runsaasti aineistoa, josta sain vahvistusta teorialle. Haastatteluissa sain laajoja vastauksia, sekä tietoa myös opinnäytetyöni teoriaosuuteen. Tutkimustulokset olivat sen suuntaisia kuin olin odottanut. Tutkimukseni myötä myös omat tunnetyöskentelytaitoni sekä -tietoni syvenivät.

Uskon, että lastensuojelulaitos, joka oli tutkimukseni kohteena, hyötyi opinnäytetyöstäni. Huomasin jo opinnäytetyöprosessin aikana, kuinka jokainen siihen osallistuva lapsi hyötyi tunnetyöskentelystä. Uskon, että lastensuojelulaitoksen työntekijät voivat soveltaa sekä kehittää opinnäytetyössäni käytettyjä taidelähtöisiä menetelmiä.

Opinnäytetyöni aihe selkiytyi jo vuoden 2016 syksyllä harjoitteluni aikana. Huomasin, että lastensuojelulaitoksessa asuvat lapset tarvitsevat tunnetyöskentelyä. Tunnetyöskentely ei käsitteenä ollut silloin vielä minulle kovinkaan tuttu ja halusin paneutua asiaan syvemmin. Tästä heräsi ajatus, että voisin tehdä tunnetyöskentelystä opinnäytetyön.

Taidelähtöiset menetelmät nousivat omasta sekä lastensuojelulaitoksen lasten kiinnostuksesta taiteeseen. Halusin käyttää taidelähtöisiä menetel-

miä, sillä mielestäni tutkimukseen osallistuneet lapset ovat erittäin taiteellisia ja lahjakkaita. Taidelähtöisten menetelmien avulla tunnetyöskentely on myös helpompaa.

Varhaiskasvatus nousi opinnäytetyöni aiheeksi kiinnostuksestani lastentarhanopettajana työskentelemisestä. Lastensuojelulaitoksessa ei tutkimushetkellä asunut varhaiskasvatusikäisiä lapsia, mutta haastatelluilla työntekijöillä oli jokaisella kokemusta varhaiskasvatusikäisistä lapsista lastensuojelulaitoksessa.

Koen oman ammatillisuuteni kasvaneen opinnäytetyöprosessin aikana. Tietoni lastensuojelusta sekä lapsen tunne-elämän kehityksestä on syventynyt merkittävästi. Osaan suunnitella ja toteuttaa taidelähtöisiä tunnetyöskentelytuokioita, sekä soveltaa niitä eri-ikäisille lapsille sekä nuorille.

LÄHTEET

Barkman, J. N.d. *Pesäpuu Ry – Lupaus lapselle*, THL [verkkosivu]. Haettu 10.11.2017 osoitteesta <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyomenetelmat-ja-valineet/tyovalineet/pesapuu-ry-lapsilahtoisien-tyoskentelyn-valineet/vahvuuskortit>

Davies L. (2003). *Enhancing Children's Emotional Development* [Verkkosivu]. Haettu 20.10.2017 osoitteesta <http://www.kellybear.com/TeacherArticles/TeacherTip30.html>

Haapsalo, T., Kirkkopelto, K. (2013). *Molli: hyvällä mielellä vai pahalla päällä – tunteet taidoiksi*. Helsinki: Lasten keskus.

Hirsjärvi, S. Remes, P. Sajavaara, P. (2004). *Tutki ja kirjoita*. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy.

Isokorpi, T. (2004). *Tunneoppia parempaan vuorovaikutukseen*. Jyväskylä: PS- kustannus.

Jalovaara, E. (2005). *Tunnetaidot tiedon rinnalle kasvatuksessa*. Helsinki: Pilot-kustannus.

Jääskinen, A-M. (2017). *Mitä sä rageet? Lapsen ja nuoren tunnetaitojen tukeminen*. Helsinki: Lasten keskus ja Kirjapaja Oy.

Kalland, M. (2004). Vauvan ja lapsen kehityksellisten tarpeiden huomiointi lastensuojelussa. Teoksessa *Lastensuojelu tänään*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Kananen J. (2008). *Kvali. Kvalitatiivisen tutkimuksen teoria ja käytänteet*. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja- sarja.

Kanninen, K., Sigfrids, A. (2012). *Tunne minut! Turva ja tunteet lapsen silmin*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kemppinen, P. (2000). *Lasten ja nuorten tunne-elämän häiriöt*. Vantaa: Kannustusvalmennus Oy.

Känkänen, P. N.d. Lasten, nuorten ja perheiden palvelut yksikkö, THL [verkkosivu]. Haettu 10.7.2017 osoitteesta <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyomenetelmat-ja-valineet/tyovalineet/taidelahtoiset-menetelmat/taide-lastensuojelussa>

Känkänen, P. (2013). *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia*. Tampere: Juvenes Print – Suomen yliopistopaino Oy

Känkänen, P. Laaksonen, S. (2006). Selvitys sijaishuollon ja jälkihuollon nykytilasta ja kehittämistarpeista. Teoksessa *Sosiaalityön käsikirja*. Helsinki: Tietosanoma Oy

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361. Viitattu 25.9.2017 osoitteesta <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1983/19830361?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=laki%20lapsen%20huollosta>

Laki yksityisistä sosiaalipalveluista 22.7.2011/922. Viitattu 30.9.2017 osoitteesta <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20110922?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=laki%20yksityisista%20sosiaalipalveluista>

Lastensuojelulaki. 13.4.2007/417. Viitattu 20.10.2017 osoitteesta <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417#L6P30>

Lehto-Salo, P. Sinkkonen, J. (2016). Sijoitettujen lasten ja nuorten kanssa työskentely. Teoksessa *Lastenpsykiatria ja nuorisopsykiatria*. Helsinki: Duodecim

Lindholm, H. (2016). *Taidelähtöiset menetelmät lasten tunnekasvatuksen välineinä. Tunteet tutuksi satujen ja maalaamisen keinoin*. Opinnäytetyö. Sosiaaliala. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Haettu 10.11.2017 osoitteesta http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/109364/Lindblom_Hanna.pdf;jsessionid=3D10CBED11E1BA132BA4B5B1FE7C0193?sequence=1

Malchiodi, C. (2010). *Taideterapian käsikirja*. Kuopio: UNIpress.

Opetushallitus (2016). *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016*. Tampere: Juvenes Print - Suomen yliopistopaino Oy. Haettu 29.7.2017 osoitteesta http://www.oph.fi/download/179349_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016.pdf

Peltonen, A., Kullberg-Piilola, T. & Kullberg-Turtiainen, M. (2002). *Tunnekuksu ja Mututoukka: tunnetaito-ohjelma esikouluun ja alkuopetukseen*. Helsinki: Lasten keskus Oy.

Pesäpuu ry:n verkkojulkaisu (2016). *Sijoitettu lapsi koulussa*. Viitattu 28.10.2017 osoitteesta <http://sijoitettulapsikoulussa.fi/sisukas-malli/>

PhL. Varhaiskasvatuslaki 29.1.2016/108. Viitattu 29.7.2017 osoitteesta <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036>

PhL. Varhaiskasvatuslaki 8.5.2015/580. Viitattu 29.7.2017 osoitteesta <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036>

Pusa, T. (2009). Taide kestää elämän – taiteen terapeuttisuus varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Ruokonen, I., Rusanen, S., Välimäki, A. (toim.). *Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä*. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.

Pösö, T. (2004). Kasvatustyö sijaishuollossa. Teoksessa *Lastensuojelu tänään*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Raaska, H. & Sinkkonen, J. (2016). Lapsuudessa ja nuoruudessa alkavat sosiaalisen vuorovaikutuksen häiriöt. Teoksessa Kumpulainen, K., Aronen, E., Ebeling, H., Laukkanen, E., Marttunen, M. Puura, K. & Sourander, A. (toim.). *Lasten- psykiatria ja nuorisopsykiatria*. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim

Ristimäki, N. (2012). *Tunnetyöskentelyn menetelmät osaksi päiväkodin arkea – Toimintatutkimuksellinen kehittämishanke päiväkodin esikouluikäisille lapsille*. Opinnäytetyö. Sosiaaliala. Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Haettu 10.11.2017 osoitteesta https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/51306/Ristimaki_Nanne.pdf?sequence=2

Rusanen, S. (2009). Lapsen kuvista kulttuurin kuviin. Teoksessa Ruokonen, I., Rusanen, S., Välimäki, A. (toim.). *Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä*. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.

Saastamoinen, K. (2010). *Lapsen asema sijaishuollossa*. Helsinki: Edita Prima Oy.

Sinkkonen, J. (2015). Omahoitaja lapsen ja nuoren kasvun tukena. Teoksessa Sinkkonen, J., Tervonen-Arnkil, K. (toim.). *Lapsi uusissa oloissa – Tietoa sijaishuollosta ja adoptiosta*. Helsinki: Duodecim.

Sinkkonen, J., Korhonen, L. (2016). *Pulassa lapsen kanssa*. Helsinki: Duodecim.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Välimäki, A. (2009). Taidekasvatuksen oivallus lasten vanhemmille. Teoksessa Ruokonen, I., Rusanen, S., Välimäki, A. (toim.). *Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä*. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.

Haastattelut:

Liikanen, J. (2017). Haastattelu 8.10.2017. Haastattelijana Rebekka Jääskeläinen

Molin, P. (2017). Haastattelu 8.-9.10.2017. Haastattelijana Rebekka Jääskeläinen.

Säynäjäkangas, S. (2017). Haastattelu 14.8.2017. Haastattelijana Rebekka Jääskeläinen.